

۱۵۲۴۲۹۹

حله

اوضاع سیاسی، اجتماعی و تمدنی

(از سده پنجم تا سده نهم هجری)

نویسنده

دکتر زهرا طاهری پور

سرشناسه

: طاهری پور، زهرا، ۱۳۵۳

عنوان و نام پدیدآور : حله اوضاع سیاسی، اجتماعی و تمدنی (از سده پنجم تا سده نهم هجری) / نوشته زهرا طاهری پور.

مشخصات نشر : تهران: انتشارات دهکده هوسم، ۱۳۹۵.

مشخصات ظاهری : ۱۸۷ ص.

شابک : ۱۴۰۰۰ ریال 978-600-96334-5-6

وضعیت فهرست نویسی : فیبا

موضوع : حله (عراق) — تاریخ

موضوع : Hillah (Iraq) --History

موضوع : حله (عراق) — اوضاع اجتماعی

موضوع : Hillah (Iraq) -- Social condition

موضوع : حله (عراق) — اوضاع اقتصادی

موضوع : Hillah (Iraq) -- Economic condition

موضوع : حله (عراق) — زندگی فرهنگی

موضوع : Hillah (Iraq) --Intellectual life

رده بندی کده : ۳۵۸ ط۲۸ ح/۹/۷۹ DS

رده بندی دیویی : ۹۰۶/۷۵

شماره کتابشناسی ملی : ۱۰۶۹۶

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۶۳۳۴-۵-۶

حله، اوضاع سیاسی، اجتماعی و تمدنی

(از سده پنجم تا سده نهم هجری)

ناشر: انتشارات دهکده هوسم

نوبت چاپ: اول

سال چاپ: ۱۳۹۵

مؤلف: دکتر زهرا طاهری پور

ویراستار: مریم مؤیدی

صفحه آرای: معصومه محمدی

طراح جلد: محمدرضا نبوی

حروف متن: میترا ۱۳

چاپ و صحافی و لیتوگرافی: سفیر

شمارگان: ۱۰۰۰ جلد

بها: ۱۴۰۰۰ ریال

نشانی: تهران، میدان جمهوری، ۰۹۱۲۳۴۴۲۰۶۸

همه حقوق محفوظ است. هر گونه نسخه برداری، اعم از زیراکس و بازنویسی، ذخیره کامپیوتری، اقتباس کلی و جزئی (به جز اقتباس جزئی در نقد و بررسی) و اقتباس در گیومه در مستند نویسی، و مانند آنها بدون مجوز کتبی از ناشر ممنوع و از طریق مراجع قانونی قابل پیگیری است.

فهرست مطالب

۷	مقدمه
۱۱	فصل اول: اوضاع سیاسی حله از آغاز تا سده دهم هجری
۱۱	جغرافیای تاریخی حله
۱۴	بنی مزید از ظهور تا سقوط
۲۳	فصل دوم: اوضاع اجتماعی، اقتصادی و اداری
۲۳	اوضاع اجتماعی
۲۸	اوضاع اقتصادی
۲۹	اوضاع اداری
۳۵	فصل سوم: اوضاع علمی و فرهنگی حله
۳۵	عوامل شکوفایی حوزه علمی حله
۴۳	ویژگی‌ها و دستاوردهای حوزه علمی حله
۵۳	علوم رایج در حوزه علمی حله
۹۵	فصل چهارم: نهضت ادبی حله
۱۳۹	فصل پنجم: مکان‌ها و نظام آموزشی
۱۳۹	مکان‌های آموزشی
۱۴۰	شیوه‌های آموزش
۱۵۱	فصل ششم: نقابت
۱۵۲	نقبای حله
۱۵۵	فصل هفتم: روابط علمی حله با دیگر مراکز علمی
۱۵۵	نجف
۱۶۰	جبل عامل
۱۶۶	حلب
۱۶۹	توابع حله
۱۷۳	نتیجه‌گیری و پیشنهاد
۱۷۹	فهرست منابع

مقدمه

شهر حله در سده پنجم هجری به دست خاندان شیعی بنی مزید بنا شد. امیران این خاندان خود از دانش و فضیلت بی بهره نبودند. روحیه علم‌دوستی و دانش‌پروری آنان به همراه امنیت پایدار حله و موقعیت جغرافیایی مناسب، زمینه‌ساز گزیده شدن شیعیان، سادات و خاندان‌های علمی راهی حله شوند؛ به گونه‌ای که این شهر به یکی از پایتخت‌های رسمی شیعیان امامی و محل برگزاری محافل و حلقه‌های درسی آنان تبدیل شد. دانشوران شیعی با بهره‌مندی از فضای بحث و گفتگوی علمی به گسترش و هم‌افزایی علوم اسلامی خاصه در رشته‌های فقه، حدیث و کلام مدد رساندند. در این میان حضور فقهای برجسته مویب‌پوای و بالندگی دانش فقه گردید و این دانش در سایه کوشش آنان کامل‌تر و جامع‌تر شد و مبتنی بر ادعای گردید که تا عصر حاضر مبنای استنباط فروع از اصول است.

دستاوردهای دانشوران حلی در دانش کلام نیز بسیار چشمگیر است. به گونه‌ای که حوزه کلامی حله از پررونق‌ترین مدارس کلام امامیه به‌شمار می‌آید. مهم‌ترین رویداد علمی یعنی شکل‌گیری کلام فلسفی از دستاوردهای این حوزه علمی است. افزون بر این، حضور پرشتار شاعران و سرایندگان در حله آن شهر را به رقیبی جدی که توانایی هم‌اوردی با بغداد را داشت تبدیل ساخت. این نوشتار بر آن است تا براساس روش توصیفی - تحلیلی، نخست اوضاع سیاسی حله در دوره مزیدیان را بررسی کرده و سپس نقش آن خاندان را در گسترش علم و ادب واکاوی نموده، آنگاه ویژگی‌ها و دستاوردهای حوزه علمی حله و نقش آن را در گسترش فرهنگ و تمدن اسلامی از اواخر سده پنجم تا سده نهم هجری بیان نماید. در همین جهت پس از مطالعه و تحقیق در منابع، مأخذ و پژوهش‌های موجود به این نتیجه رسید که مزیدیان در ادامه راه آل‌بویه در پشتیبانی گسترده از شیعیان، فرصت و بستر لازم برای فعالیت‌های علمی آنان مهیا ساختند. همچنان که حمایت آنان از اهل شعر و ادب با هدف جلب افکار فرهیختگان به‌سوی حله، به‌عنوان مرکز علمی و ادبی در مقابل بغداد که مرکز خلافت عباسیان و تحت نفوذ سلجوقیان بود، صورت گرفت. از این رو

حله به‌رغم سقوط مزیدیان، به سبب مهاجرت گسترده خاندان‌های علمی و ادبی به آنجا، نقشی مهم در استمرار حرکت علمی و تولید دانش و بالندگی و شکوفایی تمدن اسلامی ایفا نمود. مزیدیان شاخه‌ای از اعراب قبیله بنی‌اسدند که در نتیجه تحولات تاریخ اسلام در سده‌های نخستین در محلی میان هیت و کوفه استقرار یافتند و در دوران اقتدار آل‌بویه با حمایت و پشتیبانی حکمرانان شیعی بویهی به قدرت رسیدند. علی بن مزید مشهور به سناءالدوله بنیان‌گذار این امارت با سرکوب قبایل مهاجم و برقراری آرامش در منطقه، شهرت بسیاری به دست آورد. پس از وی بیس اول ملقب به نورالدوله به حکومت رسید. او نیز به‌رغم موانع و مشکلات فراوان داخلی و خارجی به‌خوبی توانست بر مشکلات فائق آید و حکومت را به دست گیرد. پس از او پسرش بهاءالدوله امارت رسید. با درگذشت وی پسرش سیف‌الدوله زمام قدرت را در دست گرفت. سیف‌الدوله از مدارترین و باکفایت‌ترین امیران این خاندان بود. به‌گونه‌ای که بنی‌مزید در دوران حکومت وی به‌رغم از قدرت‌های مهم منطقه مبدل شد. او با انجام برخی از فعالیت‌های نظامی موفق شد حوزه بنی‌ایبی و مرو خود را گسترش دهد. همچنان که برای عمل به خواسته خاندانش برای تشکیل امارتی مستقل در مقرر، شهر جدیدی بنا نهاد. وی منطقه جامعین را در کرانه فرات شناسایی کرد و شهر حله را آنجا بنا پدید آورد. حله که در نزدیکی ویرانه بابل کهن قرار گرفته بود، موقعیتی ممتاز و استراتژیک داشت. آب و هوای معتدل، خاک حاصلخیز، آب فراوان و قرار گرفتن در مسیر راه‌های تجاری، حله را به یکی از مراکز تجمع ثروت در عراق تبدیل کرد.

حکمرانان مزیدی در کنار فعالیت‌های نظامی به تأملات علمی و فرهنگی نیز عنایت و اهتمام بسیار داشتند (آل یاسین، ۲۰۰۴: ۸). اوج فعالیت‌های فرهنگی این خاندان در دوره حکومت سیف‌الدوله محقق شد. وی از موقعیت برجسته‌ای که در دوران امرئیس رای، مزید پیش آمد، در جهت شکوفایی علمی بهره جست. سیف‌الدوله تمام امکانات علمی و رفاهی را به جهت رونق و توسعه علم و دانش را مهیا ساخت. از آن جمله کتابخانه‌ای دایر کرد که حاوی هزاران جلد کتاب بود (ابن اثیر، ۱۳۸۵: ۱۰/۴۴۸). پشتیبانی مادی و معنوی حاکمان حله، در دسترس بودن کتابخانه‌های بزرگ بغداد و نیز وجود نگاشته‌های کهن در زمینه دانش‌های گوناگون همچون: حدیث، فقه، کلام و نبوغ ذاتی برخی از برجستگان حله و تنوع دانش‌های مطرح در این شهر، زمینه‌های شکوفایی و بالندگی حوزه علمی حله و جذب دانشیان را در پی داشت.

بررسی زندگی‌نامه شماری از دانشوران حله نشان می‌دهد شیعیان از نیمه اول سده ششم هجری در کار تعلیم و تعلم علوم اسلامی بوده‌اند (ذهبی، ۱۴۱۳: ۲۸۶/۴۰). افزون بر ظهور دانشوران فرهیخته از میان مردم حله تعدادی از علما، محدثان و فقهای شیعه همچون: ابن‌شهر آشوب، عمادالدین طبری،

سیدالدین حمصی، ابن میثم بحرانی و سید حیدر آملی از سایر مناطق جهان اسلام به حله مهاجرت کردند و به حوزه علمی حله رونق بسیار بخشیدند. بدین ترتیب حوزه علمی شیعیان در شهر حله برای نگاهبانی از مکتب تشیع و دفاع از اصول آن و مرزبندی کردن میان معارف شیعی و مذاهب رقیب نقش منحصربه‌فردی بر عهده گرفت. خاصه در زمانی که برافتادن حاکمیت سیاسی بویه‌یان و روی کار آمدن سلجوقیان به عنوان حاکمان سنی مذهب هوادار خلافت موجب شده بود که شیعیان نه تنها در عرصه سیاست بلکه در حیطه اجتماع و فعالیت‌های علمی با دشواری فراوان روبرو شوند. هنوز دیر زمانی از ورود مرحل یک بنیان‌گذار سلسله سلجوقی نگذشته بود که ابوجعفر طوسی، شیخ الطائفه، پیشوای شیعیان مجبور به ترک این شهر گردید. وی به نجف مهاجرت کرد. سال ۴۴۹ ق. خانه او در محله کرخ بغداد مورد حمله قرار گرفت، غارت شد و کتاب‌های او نیز سوزانده شد.

این دگرگونی سیاسی، اثر خود را بر دانش‌های اسلامی خاصه فقه و اجتهاد گذاشت. به‌گونه‌ای که پس از گسترش بر ساسان، این شهر در حوزه بغداد به دست دانشورانی همچون: شیخ مفید، سید مرتضی و شیخ طوسی هیچ‌گونه تحول و نوآوری دیده نمی‌شود. ابوعلی طوسی، پسر شیخ طوسی، تنها راوی حدیث بود (امین، بی‌تا: ۲۴۴). پسر او ابو محمد نیز محدث بود (طوسی، ۱۴۰۹: ۵۱/۱)، چنان‌که شیخ طبرسی (۱۳۶۲: ۱۳۶/۲). این گروه که جانشین شیخ مفید، سید مرتضی و شیخ طوسی شده بودند، همه همت خود را صرف جمع‌آوری احادیث و برکشیدن جایگاه محوری آن کردند. این نهاد و اندیشه‌های عقلی را از آن‌ها جدا ساختند. سایه دیدگاه‌های تقلیدی بر اندیشه شیعی تا دهه بیانی سده ششم ادامه یافت. تا اینکه ابن ادریس حلی ظهور کرد. وی اعتبار دوباره عقل را که از شیخ طوسی رو به افول گذاشته بود، بازگرداند. او مصادر شیعه را در فقه شیعی در چهار مصدر بره‌گیره و می‌گوید: «حق جز از چهار راه به دست نمی‌آید؛ یا از راه کتاب خدا یا سنت رسول و امامان یا اجماع یا دلیل عقل که اگر سه منبع نخستین نبودند، در مسائل شرعی فقط باید به دلیل عقل کمک گرفت...» (السرائر، ۱۴۱۰: ۴۶/۱). این دیدگاه خارج شدن فقه شیعی را از حصار تقلید هموار ساخت. بدین ترتیب، ابن ادریس نقش مهمی در تجدید حیات فکری شیعه ایفا نمود.

بازتاب نهضت فکری ابن ادریس در قالب نفی دیدگاه‌های تقلیدی در دو جهت تبلور یافت. نخست شیوه سنتی-تقلی سید بن طاووس بود. وی نمونه تمام‌نمای محدث در روزگار خود بود که دیدگاه تجدیدنظرطلبی فقهی را نپذیرفت و از فتوا دادن سر باز زد. دیدگاه دوم دیدگاه اجتهادی-عقلانی بود؛ این دیدگاه در سده هفتم هجری به دست محقق حلی و شاگردش علامه حلی پی گرفته شد. در سده هفتم هجری دگرگونی‌های بزرگی در جهان اسلام رخ داد. روی‌گردانی مغولان از مذهب

تسنن و روی آوردن آنان به تشیع برای فقیهان اصولی شیعه فضای مناسب برای فعالیت‌های گسترده علمی پدید آورد. بزرگ‌ترین مدرسه اصولی شیعه در شهر حله به دست محقق حلی بنیاد گذاشته شد. وی به نگارش کتاب‌های فقهی و اصولی روی آورد. نگاشته فقهی مشهور او «شرایع الاسلام» مدار بحث‌های علمی، بحث و تدریس در حوزه‌های علمی شیعه به جای «النهایه» شیخ طوسی گردید. پس از او تلاش‌های علامه حلی او را به قطب مهم در فقه و کلام شیعی مبدل ساخت. وی در برتری بخشیدن به جایگاه عقل در شریعت نقش بارزی ایفا نمود و میدان‌های فقهی را در مسائل نوپیدا برای عقل فراهم آورد. علامه روش ابن جنید را استوار ساخت. نگاشته‌های اصولی علامه در سده‌های هشتم تا دهم محور بحث‌های علمی قرار گرفت.

در سده‌های هفتم تا دهم، حیات علمی دانشوران حله نشان می‌دهد که خانه‌های علما مرکز تعلیم و آموزش بوده است. هر چند درباره این خانه‌ها اطلاعات زیادی در دست نیست، لکن عدم اشاره منابع موجود به مدارس و مکان‌های مختص آموزش حاکی از اهمیت این خانه‌ها دارد؛ به گونه‌ای که می‌توان آن‌ها را مراکز آموزشی اصلی درس و بحث به‌شمار آورد. دانشوران حوزه علمی به همان روش‌ها و سنت‌های رایج آموزش در سایر مناطق اسلامی، قرائت، املا و سماع به تعلیم و پرورش شاگردان می‌پرداختند. شهرت فراوان استادان حله موجب شد تا آموزش مکاتبه‌ای نیز در آن حوزه رونق یابد. جویندگان دانش، سؤال‌ها و پرسش‌های خود را از مناطق مختلف جهان اسلام برای دریافت پاسخ به‌سوی بزرگان حله ارسال می‌کردند. اگرچه در این دوران سنت ریشه‌دار اجازه، همچنان مجرای اصلی و رسمی انتقال دانش از علما به دانش‌پژوهان بود. مهم‌ترین و طولانی‌ترین اجازه علمی تاریخ تشیع یعنی اجازه علامه حلی به خاندان بنی‌زهره که تصویر روشنی از حیات علمی زمان خود می‌دهد، در همین کانون‌های علمی صادر شد.

براساس آنچه که گذشت، این کتاب بر آن است تا در ابتدا گزارش جامعی از کاملی از شکل‌گیری دولت بنی‌مزید ارائه داده، سپس علل و عوامل شکل‌گیری نهضت علمی و ادبی را تحلیل نموده و پس از بررسی دستاوردهای این حوزه فعالیت‌های عالمان، فقیهان، شاعران و ادیبان را بیان نماید؛ و سرآخر اوضاع آموزشی، مکان‌ها و تعاملات و ارتباطات علمی مزیدیان را با سایر مراکز علمی مورد بررسی قرار دهد.